

Войчун Ю.И.

Ровенский государственный гуманитарный университет

ОРГАНИЗАЦИЯ РЕЛИГИОЗНОЙ ЖИЗНИ ЧЕШСКИХ ПОСЕЛЕНЦЕВ НА ВОЛЫНИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Аннотация

В статье рассматривается проблема организации религиозной жизни чешских поселенцев на территории Волыни на первом этапе расселения. Определяется конфессиональный состав чешских колонистов и их отношения к религии. Анализируются факторы, что способствовали активизации религиозной жизни волыньских чехов. Изучается опыт создания и деятельности, неподконтрольной Папе Римскому, чешско-гуситской церкви на Волыни в 70-80-е гг. XIX в. Описываются основные направления в формулировании основ нового вероучения. Выявлены причины неудачи «религиозного эксперимента», показано его историческое значение.

Ключевые слова: церковь, чехи-колонисты, «религиозный эксперимент», гусизм, «чешские братья», приходы.

Voychun Y.I.

Rivne State University for the Humanities

ORGANIZATION OF RELIGIOUS LIFE CZECH SETTLERS IN VOLYN IN THE LATE 19TH CENTURY

Summary

The article deals with the problem of organization of religious life of Czech settlers on the territory of Volyn lands in the first stage of settlement. Determine the denominational structure of Czech colonists and their attitude to religion. Analyzes the factors that contributed to the revitalization of religious life of Volyn Czechs. Studied of the pilot project, an uncontrolled Pope, Czech-husite church in Volyn 70-80-ies. XIX century. Describes the main trends of formulation the bases of a new belief. The reasons for the failure of "religious experiment" shows its historical significance.

Keywords: church, Czech colonists, «religious experiment», husyizm, «Czech brothers», parishes.

УДК 655.15

ДРУКАРСЬКІ УСТАНОВИ В КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Колесник О.В.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

У статті досліджено розвиток друкарських установ у Херсонській губернії у другій половині XIX ст. Висвітлено умови які сприяли функціонуванню друкарських установ. визначено основні осередки локалізації друкарень, досліджено роль друкарських установ в поліграфічній промисловості, проаналізовано діяльність приватних друкарських установ Херсонської губернії в дореволюційний період, їхні видання, вивчені особливості функціонування друкарень в модерний період.

Ключові слова: друкарня, друкарська справа, друкарські установи, поліграфічна промисловість, поліграфія.

Постановка проблеми. Функціонування друкарських установ Херсонської губернії на сьогодні потребує осмислення з позицій розуміння їх як культурної цілісності. На фундаменті, закладеному у XIX ст., зростала своєрідна друкарська культура, еволюційний розвиток якої поступово вів до якісних змін, до появи нових цінностей. Саме друкарські установи як один з основних засобів комунікації стали фундаментом сучасної технологічно розвиненої та типологічно розгалуженої системи масової інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній історіографії і краєзнавстві є спроби вивчення історії друкарських установ Херсонської губернії у XIX – на початку XX ст., зокрема друкарські установи стали об'єктом аналізу В. А. Чарнецького [1], Г. Д. Зленко [2], М. Р. Бельського [3], Н. Терентьевої [4], О. Й. Губаря [5], та інших. Досліджувались різноманітні моменти становлення і розвитку друкарських установ, але не культурний.

Мета статті. Метою даної розвідки постає висвітлення одного із аспектів функціонування друкарських установ, а саме їхньої ролі в культурному житті Херсонської губернії у другій половині XIX ст.

Для досягнення поставленої мети важливо зупинитися на наступних моментах:

1) розкрити умови, які сприяли функціонуванню друкарських установ;

2) визначити внесок друкарських установ в культурне життя;

3) проаналізувати продукцію друкарень у Херсонській губернії у другій половині XIX ст.

Виклад основного матеріалу. В Російській імперії кінця XVIII – початку XIX ст. друкарські установи концентрувались в столицях і небагатих культурних і торгово-промислових центрах – Петербурзі, Москві, Києві, Харкові, Одесі, де книги друкувались великими тиражами, завдяки чому були дешевше місцевих видань. Швидкий розвиток

книгодрукування призвів до того, що в 1810 р. за обсягом друкованої продукції Росія посідала перше місце в світі, обійшовши Німеччину.

У першій половині XIX ст. починаються серйозні зміни у друкарській техніці. Першим значним нововведенням була літографія – камнедрукування. Винайдена у 1796 р. А. Зенефельдером, вона з початку XIX ст. стає одним із основних видів книжкової графіки. Принцип її ґрунтується на тому, що плити дрібнозернистого вапняка після нескладної обробки здатні відштовхувати жирну фарбу. Використавши це явище, А. Зенефельдер запропонував друк з плоскої (нерельєфної) форми, в якій нічого не треба ні виплавляти, ні вирізбловати. Літографія виявилась більш дешевою і простим способом ілюстраційного друку, ніж гравюра, давала можливість одержувати більше відбитків. До того ж мала кращі зображувальні можливості: літографський камінь передавав і рисунок спеціальним олівцем, який давав густий штрих, і тонкі світлотіньові відтінки, і рисунок літографською тушшю (пензлем, пером) і кольорові відтінки [7].

В даний період друкарські установи в межах Російської імперії набували все більшого розвитку і стали сферою суспільної діяльності, яка з одного боку включала поліграфічні підприємства в яких виготовляли друковану продукцію різних видів, з другого – виступала матеріально-технічною складовою поліграфічної промисловості імперії. Під поліграфічною промисловістю розуміємо галузь промисловості, підприємства якої виготовляють різні види друкованої продукції – книги, журнали, газети, календарі, географічні карти, етикетки, бланки тощо [6].

З появою на початку XIX ст. «швидкодрукувальної» машини розширились можливості поліграфії. Старий друкарський верстат давав за день більше 1200 відбитків. Створення нового винаходу пов'язане з вимогами газетного виробництва, коли треба друкувати великі тиражі в короткий час. Принцип друкування в машині не змінювався, але з робітника зняті ряд функцій, що значно поліпшило процес друку. Наприклад, потреба посувати форму під прес (це робив тепер талер, рухаючись на рейках). Нова технічна база сприяла процесу спеціалізації поліграфічних підприємств. В залежності від виду друкованої продукції друкарські установи поділялися на книжкові, книжково-журнальні, газетно-журнальні та ін. Тематика видань визначала профіль установи – універсальна чи спеціалізована.

Реформи другої половини XIX ст. призвели до росту поліграфічного виробництва, з'явилися нові друкарські установи, швидко зросла кількість друкарень, із вдосконаленням їх поліграфічної бази, значно збільшилась кількість виданих книг. З кінця XIX ст. найрозвинутіші друкарні з успіхом виконували декілька різнорідних функцій, об'єднавши багатоступінчастий процес в єдину структуру. Друкарські установи нерідко являлись одночасно і поліграфічними підприємствами, і видавцями книг, газет і журналів, і продавцем книг, при чому не тільки своїх видань, але і агентом по розповсюдженню продукції інших видавництв.

До середини XIX ст. в Херсонській губернії функціонував ряд друкарських установ. Останні, зосереджувались у великих містах – Єлисаветграді, Миколаєві, Херсоні, Одесі. В даний період інтенсивно розвивається друкарська справа у дореволюційному Єлисаветграді. Приміром, у 1910 році у місті працювало 14 друкарень. Кращими вважались типо-літографія М.А. Гольденберга, друкарні

Д. М. Шполянського та повітового земства. Для порівняння – в Одесі під час першої російської революції було більше ніж 100 друкарень і літографій (до 1 січня 1903 року – 103) [22].

У Херсоні перша приватна друкарня Н.О. Ващенко відкрилась у 1856 р. її власником став М.К. Аспер, а після його смерті у 1888 р. – А.Н. Ходушин (керувала справами друкарні його дружина – О.Д. Ходушина).

Крім зазначених поліграфічних підприємств, починаючи з 80-х років XIX ст. і до 1919 р.в Херсоні працювали друкарні: Горбунова і Чулакова, «Русская» (пізніше – К.Д. Шрейбера), А.І. Заранкіна, М.І. Ковалева, «Юг» (В.І. Гошкевича), Б.А. Фукса, Ф.З. Епштейна, «Порядок» А.І. Спозіто, «Економия» (Б. Фукса і Ф. Наровлянського), художньо-електрична друкарня С.В. Поряденко, І. Дорфмана, С. Блюмкіна і Р. Дорфмана та ін. Майже всі вони знаходились в центральній частині міста. Деякі друкарні за роки свого існування неодноразово змінювали адресу, власників, здавались в оренду.

Приватні друкарні частіше за все були і видавцями і книгопродавцями. Вони друкували за власний рахунок, виконували замовлення державних установ і приватних осіб. В друкарнях Херсону друкувались книги, газети, журнали, нотні видання, листівки. Великі друкарні спеціалізувались на окремих видах друкованої продукції. Наприклад, в найбільшій друкарні Херсону О.Д. Ходушиної друкували книги, брошури. Іноді полівграфічні підприємства до яких можна віднести друкарню газети «Юг» (В.І. Гошкевича), формувались під певний видавничий проект. Деякі друкарні не залишили помітного сліду в історії херсонського книговидання. Вони друкували різного роду бланки, афіші, конверти, візитні картки, зошити, рецепти та ін.

Активно розвивається друкарська справа в Одесі. Надзвичайно вагомий внесок для її розвитку зробили німці П.Ф. Францов, А. Шульце, Л. Нітче та інші. Наприкінці XIX ст. їхні друкарні продовжували залишатися найбільшими в місті. Наприклад, в друкарні П.Ф. Францова, яка знаходилась на Пушкінській, 20 і в якій працювало до 100 робітників, видавались деякі газети, літературні твори, звіти, каталоги тощо [9]. Тут в словолитні виготовлялося 75-100 пудів шрифтів на рік тільки для власної друкарні [10]. На межі століть дім на вул. Пушкінській разом з друкарнею став власністю Товариства південноросійської друкарської справи, утвореного у 1894 р.

Широковідомою в краї була друкарня, заснована ще у 1849 р. саксонським підданним Л. Нітче. Тут видавали твори й брошури європейськими мовами. З урахуванням тогочасних європейських технічних досягнень у друкарській справі виконували замовлення на газети, прейскуранти, афіші, виготовляли літографії малюнків, портретів, нот, візитних карток, векселів, бланків, за допомогою олівця, пера, різця тощо. У друкарні видавалася наукова література історичного характеру (наприклад, «Одесса. Исторический и торгово-экономический очерк Одессы в связи с Новороссийским краем» Симона Берштейна, «Исторический очерк Одессы. К столетию со дня завоевания»), ілюстровані путівники по Одесі В. Коханського та «Каталог систематического чтения» [11]. Наприкінці XIX ст. в друкарні працювало 30 робітників, які виробляли продукції на 26-30 тис. руб. на рік. [12, с. 23-90]. У 1914 р. друкарнею володіли брати Густав та Герман Нітче. Вартість продукції їхнього підприємства зросла в порівнянні з 1898 р. і досягла 45 тис. руб.

У 1869 р. пруські піддані А. Шульце та Г. Ульріх відкрили друкарню, літографію та словолитню.

Основним її замовником в перші роки діяльності став відкритий в 1865 р. Новоросійський університет. В наступні роки були надруковані 25 томів університетських «Записок...», 5 томів «Записок Общества естествоиспытателей», декілька випусків «Каталога библиотеки...» [13].

Фірма, якою співвласники керували спільно, проіснувала 10 років. Потім вона була розділена. А. Шульце залишив за собою словолитню, а Г. Ульріх – друкарню. По його смерті нащадки продали її П.О. Зеленому, редактору «Одесского вестника». Вона стала називатися «Экономическая типография». В подальшому А. Шульце придбав типографію та літографію, які об'єднав із своєю словолитнею. Нова фірма мала назву «Типолитография и словолитня А. Шульце». Тут друкувались різні каталоги, «Ведомости Одеського городского общественного управления» та брошури, книжки, в тому числі краєзнавчого характеру. Серед них – «Исторический очерк Одессы с 1794 по 1803 год» А. Орлова, «К истории заселения Хаджибея» В. Яковлева. Саме в цій друкарні міське управління замовило видання ювілейної книги, присвяченої 100-річчю міста – «Одесса. 1794-1894 гг.» [14].

Книжкова продукція Одеси за поліграфічним оформленням не поступалась столичним виданням і була широковідома в Україні та за її межами. Розквіт друкарської справи тут був тісно пов'язаний з діяльністю професорів Рішельєвського ліцею (а пізніше – Новоросійського університету), особливо після 1837 р. коли згідно нового статуту ліцей прирівнювався до вищого учебного навчального закладу. В Одесі видано наукові праці професорів ліцею – Г.К. та Ф.К. Брунів, П.В. Беккера, К.П. Зеленецького, М.Н. Мурзакевича, В.С. Левтеропуло, В.А. Линовського, Й.Г. Міхневича, В.В. Петровича та інші [15].

Одним з найвідоміших одеських друкарів другої половини XIX ст. був Є.І. Фесенко, який своєю старанною, кропіткою, якісною роботою прославився на всю Російську імперію. Досить слушно зауважила Г. Закіпна, що Є.І. Фесенко відкрив нову еру в українському книговидавництві Одеси [16]. Український козак із Чернігівщини, ще в 1833 р. заснував в місті друкарню й видав серед іншого ікони, лубкові картини в українському стилі, листівки з текстами народних пісень і нотами, ілюстровані митцем А. Ждахою, та книги етнографічно-побутового змісту («Весілля» М. Лисенка).

1885 р. друком вийшов у друкарні Є. І. Фесенка перший одеський український літературний альманах «Нива». Його замовило Українське літературне товариство накладом 2000 екземплярів. В подальшому у друкарні Є.І. Фесенка виходить друком ціла низка збірок українських пісень з нотами. У 1889 р. друкар видає поеми Т.Г. Шевченка «Княжна», «Москалева криниця», «Назар Стодоля». Також, Є.І. Фесенко видав науковий етнографічний та бібліографічний доробок свого друга, відомого діяча української культури, нотаріуса Одеси Михайла Федоровича Комарова: «Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок і замовлянь» (1890), «Тарас Шевченко в літературі і мистецтві» (1903), «Українська драматургія» (1906), і доповнення до цієї бібліографічної роботи – «До Української драматургії» (1912). 1907 р. Є.І. Фесенко видав наукову розвідку М. Ф. Комарова «Про запо-

різькі вольності», а 1910 р. – його переклад повісті Гоголя «Тарас Бульба» [17, с. 454-455].

Видання Є. І. Фесенка увійшли в українську скарбницю не лише своєю національною спрямованістю, їх відрізняла висока поліграфічна та художня якість. Для типолитографії Є. І. Фесенка працювали відомі українські художники В. Ковальов та А. Ждаха. До 1890 р. друкарська продукція хромолитографії Є.І. Фесенко, виконана на високому поліграфічному рівні і розходилась нерідко мільйонними тиражами по містам Російської імперії. Так було, наприклад, з випуском шкільних зошитів які протягом 30 років користувались попитом в церковно-парафіяльних школах і класичних гімназіях.

За високу якість роботи і художній рівень оформлення своїх видань Є.І. Фесенко отримав наступні нагороди: Бронзову медаль – Санкт – Петербург, 1903 р., Срібну медаль – Санкт – Петербург, 1906 р., Велику срібну медаль – Мілан, 1906 р., Велику золоту медаль – Одеса, 1910 р., Велику золоту медаль – Одеса, 1913 р. [18, с. 408].

Одеські друкарні різнилися між собою за випуском продукції. Одні друкували бланки для урядових закладів, інші – маленькі друкарські роботи, так звані акцидентні – візитки, оголошення, ярлики, грамоти, запрошення на свята і ювілеї, деякі друкарні обслуговували періодичну пресу, спеціалізуючись на друкуванні газет і журналів, і тільки частина друкарів маючи досконаліше устаткування, займалась клопіткою справою – випуском книг і брошур, до того ж дешевими і доступними виданнями.

Крім книг українською, російською мовами, в Одесі вийшли друком книги болгарською, грецькою, німецькою, французькою, італійською, польською, латинською, іспанською, англійською і давньоєврейською мовами. Загальна кількість цих іншомовних книг становила приблизно 25% всієї друкарської продукції.

Висновки і пропозиції. Отже, у другій половині XIX ст. в Херсонській губернії активно розвивається друкарська справа. Це проявилось у результатах роботи діючих тут друкарських установ, які мали свою специфіку, зумовлену особливостями економіки регіону, етнічним складом, традиціями та менталітетом його населення. Високий індекс освіченості, розвиток ринкової економіки потягнув за собою стрімке зростання кількості і розширення сфери діяльності друкарських установ. Велике значення друкарські установи мали в соціально-культурному розвитку суспільства. Дані установи друкували твори наукових товариств в яких гостро ставилося питання про розвиток освіти і науки. Крім того, друкарські установи видавали різноманітні типи видань, які задовольняли потреби різної за вподобаннями читацької аудиторії, зокрема: літературні, літературно-суспільні, суспільно-політичні, спеціальні наукові видання, спеціально-господарські видання, духовну літературу, довідкові видання.

Таким чином, продукція друкарських установ виступає своєрідним літописом культурного минулого Херсонської губернії. Без друкованого слова як основного інструменту суспільної комунікації, без відповідної системи книговидавництва, книгопоширення, інтелектуальний і культурний рівень народу неможливий.

Список літератури:

1. Чарнецкий В. А. Древних стен негласное звучанье. Сб. ст. / Сост. О. И. Губарь. – Одесса: Друк, 2001. – 162 с.
2. Зленко Г. Д. Патриарх одесских типографов // Вечерняя Одесса. – 1986. – № 190. – С. 4.
3. Бельский М. Р. Еврейские типографии старой Одессы. – Одесса: Студия «Негоциант», 2005. – 88 с.

4. Терентьева Н. Культурно-освітня діяльність грецьких громад в Україні: грецькі друкарні в Одесі в XIX – на початку XX ст. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: dspace.nbuv.gov.ua/.../14-Terentieva.pdf?...1
5. Губарь О. И. Сколько нужно типографий? // Вечерняя Одесса. – 1991. – № 159. – С. 4.
6. Губарь О. И. Сколько нужно типографий? / Вечерняя Одесса. – 1991. – № 159.
7. Бельский М. Р. Конец типографии / Знамя коммунизма. – 1998. – № 197.
8. Зленко Г. Д. Загадка двух изданий / Вечерняя Одесса. – 1974. – № 226. – С. 3.
9. Державний архів Одеської області. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 4.
10. Плаксин С. Коммерческо-промышленная Одесса и ее представители в конце девятнадцатого столетия и история развития торговых фирм с приложением адресных сведений. – О.: Тип. Я. М. Сагала, 1901.– 310 с.
11. Державний архів Одеської області. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 3.
12. Плаксин С. Вказ. пр. – С. 23-90.
13. Самойлов Ф. О. Вказ. пр. – С. 251-263.
14. Зленко Г. Д. Странствующий типограф // Вечерняя Одесса. – 1991. – № 255. – С. 3.
15. Боровой С. Я. Вказ. пр. – С. 157.
16. Закішна Г. В. Друкар одеської просвіти / Славетний друкар Одеси: Каталог українських видань одеського видавця Є. І. Фесенко. – Одеса: КП «Одеська міська друкарня». – 2005. – 154 с.
17. Фесенко Е. И. / Сто великих одеситов. Очерки. Сост. А. Либин, Н. Маковец. – О., 2009. – С. 454-456.
18. Почетный гражданин Ефим Иванович Фесенко / Д. Балух. Одесса, которую мы забываем. – О., 2008. – С. 408-425.

Колесник О.В.

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ПЕЧАТНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ В КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ ХЕРСОНСКОЙ ГУБЕРНИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX В.

Аннотация

В статье исследовано развитие печатных учреждений в Херсонской губернии во второй половине XIX в. Освещены условия которые содействовали функционированию печатных учреждений. определены основные центры локализации типографий, исследована роль печатных учреждений в полиграфической промышленности, проанализирована деятельность частных печатных учреждений Херсонской губернии в дореволюционный период, их издания, изучены особенности функционирования типографий в современный период.

Ключевые слова: типография, печатное дело, печатные учреждения, полиграфическая промышленность, полиграфия.

Kolesnik O.V.

Odessa I.I. Mechnikov National University

PRINTING INSTITUTIONS IN THE CULTURAL LIFE OF THE KHERSON PROVINCE IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY

Summary

In the article it was investigated the development of printing institutions in Kherson province in the first half of the XIX century. Conditions that supported a functioning of printing institutions were highlighted. The main centers of printing houses localization, were defined. Was studied the role of printing institutions in printing industry, were analyzed the activities of the first printing institutions in the Kherson province in the pre-revolutionary period, their publishing, were studied features of functionality of printing houses in a modern period.

Keywords: printing house, printing business, printing institutions, printing industry, polygraphy.